

*In nescientia et caritate
salus.*

*A bello, peste, fame et
servitudine, libera nos.*

Jean Verstraeten

2540 Hove (Belgium), juli 1993

Vredestraat 65

Tel. 00.32.(0)3.4557763

e-mail: verstraeten.jean@belgacom.net

www.jeanverstraeten.be

WIE IS DAT? WAT DOET DIE?

(Uittreksels uit een verslag van juli 1993, enigermate gewijzigd
in 2001 en 2011)

Met dank aan André Van Langenhoven voor het nalezen van de tekst.

KORTE RELIGIEUZE OF MYSTIEKE STANDPUNTBEPALING (herschreven in augustus 2001)

Vooraf moet ik melden dat mijn leven, sinds mijn achttien jaar, sinds de herfst van 1957, in de greep raakte van een algemene ondermijning van de gezondheid. Vanaf 1973 traden bovendien veel specifieke chronische symptomen op waarvan sommige het leven tot een ware kwelling maken. Dit brengt met zich, dat wat ik als heilswaarheid en als mijn bestaansreden erken, schijnbaar door mijn lijden overwoekerd raakte, enigszins zoals een prachtig muziekstuk op de radio door de werking van parasieten in een in niet-beluisterbare kakofonie kan ontaarden.

Hoe dan ook, ik verlang mijn toevlucht te vinden in wat onvergankelijk heil voor alle wezens betekent, alsook in alle machten en in al diegenen die zich hieraan hebben toegewijd. Met alles wat ik ben, verlang ik evenzo mezelf toe te wijden aan wat onvergankelijk heil voor alle wezens betekent.

Mijn onvergankelijk heil nu valt samen met dat van alle wezens; het heil van elk wezen vormt een voorwaarde voor het mijne. Op die grondslag leg ik de gelofte af dat ik nooit voor mezelf onvergankelijk heil zal verlangen, tenzij het tevens aan alle wezens gegeven is, tot het laatste toe.

Waar nu datgene te vinden wat onvergankelijk heil betekent? Ik kwam hier tot een benadering die men jammer genoeg niet kan volgen als men niet tot gelijkaardige gedachten kwam :

Wat ik het betrekkelijke noem, dat is juist het niet-betrekkelijke (of het Opzich, het Absolute, God, het Nirvana, Brahman enzovoorts). Alle dingen, zoals ze zich voordoen, zijn niets anders dan het niet-betrekkelijke.

Wat ik het niet-betrekkelijke noem, dat is juist het betrekkelijke. En doordat het niet-betrekkelijke bij bepaling niet samen met enig ding kan bestaan (iets wat samen met een ander iets bestaat, is steeds een betrekkelijke) is wat dan blijft evenzo niets anders dan het niet-betrekkelijke.

Wat daarmee gewonnen is?

Van het niet-betrekkelijke geldt betrekkelijk dat het vrij is van lijden of ellende, van kwaad of schuld, van scheiding, mislukking en wanhoop. Of nog geldt ervan (daar het alles niet-twee maakt en alles overstijgt wat wensbaar is) dat het onverbreekelijke liefdesgemeenschap betekent, volheid van leven, vrede of zaligheid zonder eind.

Evenwel is het niet-betrekkelijke niet-betrekkelijk niet het niet-betrekkelijke! Niet-betrekkelijk opgevat ontsnapt het niet-betrekkelijke aan al het voorgestelde of niet-voorgestelde.

Wil men dan nog vragen wat daarmee gewonnen is, dan vraagt men waar geen vragen kan bestaan, dan begaat men de vergissing datgene wat elk voorgestelde te boven gaat voor een voorgestelde nemen.

Alle dingen of ons wezen zijn niets anders dan het niet-betrekkelijke (waarvan betrekkelijk geldt dat het al-verlossing of heil zonder eind betekent). Het niet-betrekkelijke kan men nooit bereiken of verliezen (wat men kan bereiken of verliezen, is steeds een betrekkelijke). Het is dus onnastreefbaar en onnalaatbaar. In zoverre vallen er geen doelstellingen na te streven of niet na te streven, geen taken te vervullen, geen verworvenheden te behouden.

Stelt men zich echter op het standpunt van (het schijnbestaan van) ons betrekkelijk, evoluerend, strevend-voelend, lijdend en heilbehoevend wezen (1), dan dienen onze strevingen of daden in overeenstemming te zijn met het besef van het niet-betrekkelijke (dat onverganke-lijk heil betekent en daarom als summum bonum geldt). Men kan ook zeggen : strevingen en daden dienen het summum bonum te beamen, niet het te verloochenen; die welke het beamen kan men als goed beschouwen, die welke het verloochenen, als slecht. Hier bestaat dus ruimte voor een hele opvatting aangaande wat men moet nastreven of doen of juist niet moet nastreven of doen. Ik zou dan ook heel wat beschouwingen kunnen laten volgen over de nood aan :

- het streven naar inzicht in wat universeel heil betekent,
- universele liefde, naastenliefde,
- onthechting, lotsaanvaarding, kracht, rechtschapenheid, rechtszin
- leerbereidheid ten aanzien van wat te leren valt,
- het streven naar een oplossing van de grote maatschappelijke kwalen van onze tijd, met name het streven naar vrede, naar leefbaarheid van het milieu, naar individuele vrijheid, naar zelfbeheer en solidariteit in de sociaal-economische verhoudingen, naar bevrediging, op wereldvlak, van de levensbehoeften.

Alleen, het lijkt me hier niet de plaats om daar dieper op in te gaan.

Wat het nochtans ook mag zijn wat we te doen en te laten hebben, datgene waar het op aankomt, blijft steeds onze niet-tweeheid met het niet-betrekkelijke (hetwelk we ook als ons niet-betrekkelijke wezen kunnen noemen).

Het niet-betrekkelijke heft zichzelf echter op zodra men de vraag stelt wat het op zich is of wat het in niet-betrekkelijke zin is : wat dan blijft, is datgene wat aan al het voorgestelde of niet-voorgestelde ontsnapt (hetwelk ook zichzelf als begrip opheft).

Daaruit volgt dat evenzo alles, ons wezen, alles wat we zijn en doen en *te* zijn en *te* doen hebben, samenvalt met wat aan al het voorgestelde of niet-voorgestelde ontsnapt.

In de praktijk van het leven betekent dit : men moet zijn en doen wat men te zijn en te doen heeft. Zo beaamt men het summum bonum. Maar tegelijkertijd kan men dit laatste nooit bereiken of verliezen. Bij al wat men doet en nalaat, ook bij het streven naar daden die in overeenstemming zijn met de universele liefde of de ethische beginselen, dient men daarom onthecht te blijven aan zijn streven, het als 't ware met een grondgevoel van losgelatenheid op te vatten. Men moet zich met heel zijn wezen inzetten voor wat men te zijn of te doen heeft, zeker, maar tevens *dient men de paradox te vatten, dat "te zijn of te doen hebben" samenvalt met "niets te zijn of te doen hebben"*. Jawel, door goed te handelen, handelt men in overeenstemming met het besef van datgene wat de niet-tweeheid van goed en kwaad uitmaakt, of met datgene wat maakt dat er geen goed of kwaad bestaat.

(1) Van ons betrekkelijk wezen geldt evenzo dat het hierna en hiervoor bestaat en tot nader order veelal ook weer geboren wordt (waarbij de karmische wet speelt). De getuigenissen hieromtrent zijn zo veelvuldig, dat wie de moeite neemt de dingen te onderzoeken, daaraan geenszins twifelen kan.

WAT IK MISSCHIEN NOG KAN ZEGGEN

Kort vermeld ik hieronder nog 't een en ander over mijn leven.

"Liefde en sex"

Tussengeslachtelijke liefde en geslachtelijke zinnelijkheid betekenen uiteraard wezenlijke gegevenheden in ons bestaan. Evenwel ga ik op mijn webstek liever niet de al te intimistische toer op. (Elders schreef ik er wel hele hoofdstukken over.) Ik vermeld slechts dat ik, *fin de carrière*, mijn dagen nog steeds doorbreng als *vieux garçon*.

School en beroep

Ook op dit onderwerp ga ik op mijn stek liever niet in. Een en ander raakte pijnlijk verstoord door gezondheidsproblemen en het lijkt me niet opportuun dit hier uit de doeken te willen doen. Elders schreef ik er wel heel veel bladzijden over.

Hier vermeld ik alleen dat ik, na een stuk Grieks-Latijnse te hebben doorlopen, nog een zekere handelsopleiding kreeg. Aan de kost kwam ik als administratief werker. Thans, gepensioneerd, kan ik, steeds om dezelfde reden (gezondheid) wel lang niet bogen op een volledige loopbaan van vijfenveertig jaar.

Vrede, wereldfederalisme en het verlangen om "anders te gaan leven"

Sinds de leeftijd van elf à dertien jaar voelde ik me heel sterk aangegrepen door de ellende van de eindeloze reeks oorlogen waarmee de mensheid zichzelf kwelt. In het bijzonder leefde bij mij het besef dat een wereldoorlog met tuigen tot massale vernietiging elk ogenblik kon uitbreken en de aarde, mogelijk voor astronomisch lange tijd, in een onvoorstelbare onderwereld veranderen.

In zekere zin, zij het op onwetenschappelijke grondslag, toonde ik me ook milieuverontrust *avant la lettre*. Het liefst had ik enige afstand willen nemen van de hele technisch-industriële beschaving. Ik verlangde deel uit te maken van een broederlijke gemeenschap die van land- of tuinbouw en van artisanaal werk leefde. Alleen, vóór mijn achttien jaar wist ik niet waar ik die zou kunnen vinden, en toen ik in 1959 hoorde over de Gemeenschap van de Ark in Frankrijk, beschikte ik hoegenaamd niet meer over de mogelijkheden van een gezonde jongen. Bovendien maakte mijn evolutie op wijsgerig-religieus gebied het voor mij moeilijk om me zomaar te vereenzelvigen met de leer van de Ark.

Na in 1958 aan twee bouwkampen in Oostenrijk te hebben deelgenomen, bleef ik me wel aangetrokken voelen door het werk van de Bouworde (die ik ook enigszins als vredeswerk verrichtend beschouwde). In 1959 nam ik, weer in Oostenrijk, deel aan een bouwkamp, en vanaf augustus 1960 aanvaardde men mij als novice bij het Seculier Instituut van de Bouworde. Daaraan kwam in april 1961 een eind, vanwege het enorme gewicht van steeds hetzelfde (gezondheid). Overigens had ik, op grond van levensbeschouwelijke ontwikkelingen, geen katholiek lekenbroeder kunnen blijven.

Mijn innerlijke overtuiging van oorlogstegenstander, van dienstweigeraar uit gewetensbezwaren en van wereldfederalist bleef groeien tussen mijn dertien en zestien jaar. Alleen, ik kende volstrekt niemand die mijn overtuiging deelde. Dat duurde zo tot in 1959, toen ik een brochure en een boek las van Lanza del Vasto, de stichter van de Gemeenschap van de Ark. Van toen af had ik actief kunnen worden vanuit mijn opstelling van oorlogstegenstander, maar ik voelde me weerhouden door die onwaarschijnlijke ellende die me sinds eind 1957 was overvallen. Pas in januari 1962 kwam ik er ertoe aan te sluiten bij het Comité voor geweldloze Vredesactie of het Comité d'action non-violente pour la paix. In de loop van dat jaar hielp ik het reorganiseren en, nadat in juli de man van de secretaresse Lea Provo zijn ruggraat had gebroken bij een val, nam ik in zekere mate het secretariaat waar. In het huis te Schoten, waar dit op mijn voorstel ondergebracht raakte, woonde ik zelfs min of meer in de week, zodat ik dan 's avonds, na mijn voltijdse werk op een exportafdeling, beter beschikbaar kon zijn.

Dit duurde tot in april 1963, toen ik mijn werk opzegde en om gezondheidsredenen ergens in Limburg een vastenkuur ging doen. Nadien vervulde ik niet meer op dezelfde wijze de rol van waarnemend secretaris, maar ik bleef wel een van de drie of vier personen die nauw bij het secretariaatswerk betrokken waren.

Begin 1962 sloot ik ook aan bij de Federale Unie, een wereldfederalistische beweging in België. Ik liet me eveneens registeren als wereldburger bij de Belgische afdeling van het Internationaal Register van Wereldburgers. In het Comité voor geweldloze Vredesactie vertegenwoordigde ik dan in zekere mate een *mondialistische* strekking.

Ten slotte liet ik ook pas in dat jaar per aangetekende brief aan twee ministers weten dat ik uit gewetensbezwaar voortaan aan geen enkele oproep onder de wapens gevolg zou geven, noch in vredetijd noch in oorlogstijd. Ik verstuurde mijn brief niet eerder dan op 14 juli 1962, maar ik had al in januari aan Lea Provo, secretaresse van het genoemde comité gevraagd of ze het voor mogelijk hield tot een gezamenlijke actie rond legerdienstweigering over te gaan. Door allerlei omstandigheden en menselijke gegevenheden kwam daar niets van terecht, zodat ik alleen verderging.

Evenwel was ondertussen mijn militair statuut gewijzigd. Zonder dat ik dit wist, werd ik vanaf mei 1962 vrijgesteld van militaire verplichtingen in vredetijd. Op grond daarvan wilde men mij niet vervolgen. Daartegen bracht ik in dat men mij dan in oorlogstijd ten onrechte als deserteur zou beschouwen. Daarop antwoordde het Ministerie van Landsverdediging dat het om een aangelegenheid voor de Minister van Binnenlandse Zaken ging. Van zijn kant, schreef het Ministerie van Binnenlandse Zaken dat ik me tot de Minister van Landsverdediging moest wenden... Kortom, men wilde mij niet in de gevangenis steken. Zo bleef ik in een soort onwettelijk luchtledige hangen en men wist toentertijd niet hoe lang die precaire toestand kon duren. Toen er, op 3 juni 1964, uiteindelijk een wet voor gewetensbezwaarden kwam, beriep ik me daarop en werd ik op 24 maart 1965, samen met een handjevol andere personen, erkend op de eerste zitting van de Nederlandstalige Kamer van de Raad voor Gewetensbezwaren.

Begin 1963 weigerde ik tijdelijk een symbolisch bedrag van de oorlogsbelasting te betalen. In de daaropvolgende jaren bleef ik met klem protesteren tegen "de geldafpersing van staatswege om de meest krankzinnige wapenwedloop aller tijden te bekostigen". Eind 1963 lanceerde ik, in 't kader van het Comité voor geweldloze Vredesactie/Comité d'action non-violente pour la paix, een petitie waarin om een wet voor oorlogsbelastingweigeraars werd gevaagd. Ik bleef verder verscheidene jaren in voeling met mensen in Nederland die zich

met de kwestie bezighielden en in 1965 verspreidde ik in België, in het kader van het genoemde tweetalige comité, een door hen opgesteld verzoekschrift waarin andermaal om een wettelijke regeling werd verzocht.

Toen in het voorjaar van 1964 het statuut voor gewetensbezwaarden op het punt stond door het parlement aangenomen te worden, nam ik, als beheerder van het Comité voor geweldloze Vredesactie, in zekere mate deel aan de oprichting van de Burgerdienst voor de Jeugd (BDJ), een koepel bestaande uit organisaties die zich ten doel stelden aan jongeren informatie te verschaffen omtrent de door de nieuwe wet geboden mogelijkheden. De BDJ als apart comité raakte echter vrij vlug in waakvlamtoestand, al werd een door haar uitgegeven brochure van tachtig bladzijden nog tot in de jaren zeventig gebruikt. Zelf bleef ik vanaf het voorjaar van 1964, in de geest van ook de BDJ, gedurende een tiental jaar inlichtingen verschaffen aan dienstplichtige jongeren met gewetensbezwaren. Daarbij bezigde ik vaak het briefhoofd van de BDJ, welke zich –anders dan het Comité voor geweldloze Vredesactie of de Internationale van oorlogstegenstanders- neutraal wilde opstellen. In 1972 werd ik ook lid van de raad van beheer van de toen opgerichte vereniging zonder winstoogmerk BDJ. Vanaf het najaar van 1972, en vooral na een lange griep in januari 1973, ging het evenwel met mijn gezondheid dramatisch bergaf. Mede daardoor, zo niet zelfs vooral daardoor, kon het gebeuren dat ik in januari 1978 als bestuurslid op onduidelijke wijze werd uitgerangeerd. Daarbij speelden in de eerste plaats de manipulaties van Sam Biesemans een rol, een voltijds personeelslid op het BDJ-secretariaat in de Van Elewijckstraat te Brussel. Hij werd bijgestaan door iemand als Louis Fleurbay, in strijd met de statuten van 1972 niet eens een gewetensbezwaarde, of nog door Patrik Lasure, die evenmin tot dienstweigering was overgegaan vooraleer de wet voor gewetensbezwaarden er kwam.

In dezelfde periode werd ik door Sam Biesemans, Jan Rutgeers, Erik Van Thienen en in zekere zin door Franca Poelman, allen **voltijdse personeelsleden op het genoemde secretariaat**, op onduidelijke en ongeldige wijze weggewerkt als (in beginsel actief) kernlid van de Internationale van Oorlogstegenstanders. Die laatste was in 1965, op mijn initiatief, in bescheiden mate opnieuw in Vlaanderen ingevoerd. Tot in 1969 bleef zij een van de verenigingen die het berichtenblad Geweldloze Weerbaarheid uitgaven. Nadien nam ze deel aan de publicatie van het tijdschrift Protest. Dit laatste werd eind 1969 gestart door drie gewetensbezwaarden, als Nederlandstalige tegenhanger van XYZ, het blad van de Franstalige gewetensbezwaarden in dienst. Op mijn voorstel ging Protest vanaf zijn eerste nummer van wal als het gezamenlijke blad van de onafhankelijke Vlaamse *vredesgroepjes*, waarbij onafhankelijk hier betekent : niet-gealigneerd op de standpunten van de Sovjet-Unie of van de communistische partijen. (Het zou ondenkbaar geweest zijn dat ook de Belgische Unie ter Verdediging van de Vrede als vereniging had deelgenomen aan het gezamenlijk tijdschriftje.)

Aan Protest werkten de facto haast meer verenigingen dan personen mee. Aan die gekke toestand kwam een eind in januari 1971, toen die verenigingen, op een voorstel dat vooral van mij stamde, samensmolten in de Internationale van Oorlogstegenstanders. Apart bleven dan wel bestaan : de Burgerdienst voor de Jeugd, een ad hoc comité als het Berten Fermont Herdenkingscomité en ook het Register van Wereldburgers, welk laatste geen actiegroep wil zijn.

Door mijn bemiddeling, hoewel op voorstel van Jean Van Lierde, de secretaris van de Belgische Internationale des Résistants à la Guerre, werd de IOT in de zomer van 1971, naast de genoemde *Internationale*, als aparte afdeling van de War Resisters' International erkend. Een jaar later, na het driejaarlijks congres van de WRI te Sheffield, kwam aan mijn actieve rol in de IOT allengs een einde. Op het genoemde congres had ik, samen met André Van

Langenhoven en Theo Smets (Sam Biesemans was toen al vertrokken) als eerste een stemgerechtigde Vlaamse IOT vertegenwoordigd. Ik werd er ook benoemd tot IOT-afgevaardigde op de internationale raad. Alleen, vanaf augustus of september verslechterde mijn toestand dramatisch. Ook kreeg ik toen meer en meer te maken met de aanmatigende en wegpestende manipulaties van het IOT-secretariaat onder Gilbert Hubert. Die laatste was de IOT in Hove eind 1968 als gewetensbezwaarde om inlichtingen komen vragen. Gedurende de twee daaropvolgende jaren had ik gedaan wat ik kon om hem als actief medestander in 't zadel te helpen. Zo geschiedde het op mijn voorstel dat het secretariaat werd ondergebracht op hetzelfde adres als dat waar hij zijn burgerdienst begon. Maar toen het eenmaal zo ver was, bleek hij zich niet aan de afspraken te houden. Hij verloochende andere mensen of hun waarheid en trad op met verbluffende willekeur en eigenwaan.

Allengs groeide de verwijdering tussen mij en de IOT (in de tijd van Gilbert Hubert, reeds in 1971, viel het grote merendeel van de mensen weg die de werkgroep rond Protest hadden gevormd : men kan dit nagaan aan de hand van de namen in het blad). Toch nam ik nog, tot eind 1977, ondanks onder andere kwellende krampen en hoofdpijn en andere pijnen, deel aan vrijwel alle vergaderingen van kernleden. Ik schreef in de periode 1972/78 ook nog in Protest, vooral als wereldfederalist, hoewel niet uitsluitend. Zo stammen, in het nummer van januari 1973, ongeveer acht van de twintig bladzijden van mijn hand, juist in de dagen dat Gilbert Hubert een hatelijk uitzuiveringsmanoeuvre tegen mij op touw zette.

Niettemin begon ik me al sinds 1971 ook als redactielid ontmoedigd te voelen toen bleek dat Gilbert Hubert, en later ook medewerkers van hem, de kunst verstonden om teksten van mij te verknoeien bij het uittikken ervan. Enkele keren namen ze ook mijn kopij niet op, zonder eerst ernstig overleg te plegen. Dat geschiedde bijvoorbeeld in het voorjaar van 1976, toen ik de tendentieuze en grove leugen wilde rechtzetten dat in vrijwel evenveel "socialistische" als kapitalistische landen een statuut voor dienstweigeraars bestond. Een ander maal, begin 1977, werd een beschouwing van mijn hand opgenomen als "lezersbrief". Op dat ogenblik was er waarschijnlijk niemand die evenveel teksten gepubliceerd had in onze bladen als ik, voor zover men de hele periode van 1962 tot 1977 in ogenschouw neemt. Voor de in de jaren zeventig opgekomen, socio-generationeel gebonden kaste van baantjes-, subsidie- en titeljaegers werd ik evenwel tot "lezer" gedegradeerd. Dit kenschetste hun mentaliteit ten voeten uit. Bevangen in een vorm van kastenwaan, veegden ze andere mensen van de kaart of vervalsten ze het verleden van de beweging op grof partijdige manier.

Te melden valt nog dat de Union Fédérale of Federale Unie, een wereldfederalistische beweging in België, in 1965 het tijdschrift Regenboog startte, een Nederlandse tegenhanger van l'Arc-en-Ciel, een blad dat toen al wel vijftien jaar bestond. Na een jaar, op aandringen van de hoofdredacteur Herman Craeybeckx, nam ik het redactiesecretariaat van Regenboog op mij. Dat bleef zo tot september 1968, toen het tijdschriftje de geest moest geven bij gebrek aan medewerkers en fondsen. Enige tijd later kwam ook de Federale Unie tot ontbinding. Een drietal Vlaamse wereldfederalisten, onder wie ikzelf, namen dan deel aan het uitgeven van Protest onder de benaming van Comité van Wereldfederalisten. Voor dit laatste tijdschriftje vervulde ik, van eind 1969 tot begin 1971, meesttijds de rol van redactioneel coördinator.

Ondertussen bleef de kwestie van het onderbrengen van de Belgische afdeling van het Internationaal Register van Wereldburgers onopgelost. Toen in oktober 1970 een afgevaardigde van de internationale raad te Parijs mij was komen opzoeken en mij had voorgesteld het bij mij te nemen, had ik dit voorlopig geweigerd. De medestander in Verviers die er zich

dan mee gelastte, was van Poolse afkomst en kon niet echt instaan voor het Nederlandstalig landsgedeelte. Zo kwam ik ertoe het Vlaamse Register op mijn adres onder te brengen, nadat andere mogelijkheden ernstig en grondig onderzocht waren.

Het liefst had ik het Vlaamse secretariaat ondergebracht gezien op het hetzelfde adres als de IOT, waar Gilbert Hubert zijn burgerdienst deed (eind 1972 was dat het Centrum Elcker-Ik). Daartegen bestonden evenwel nogal wat bezwaren en zo kwam ik ertoe, in overleg met het registratiecentrum in Verviers en het Internationaal Register, het bij mij te nemen vanaf begin 1973. In 1980 werd ik ook verkozen tot lid van de internationale raad van het Internationaal Register, maar door mijn lijden kwam ik er nooit meer toe deel te nemen aan internationale bijeenkomsten. Toch bleef ik tot vandaag (2011) coördinator van het (Vlaamse) Register van Wereldburgers.

Nog even vermeld ik dat ik van mei 1968 tot april of mei 1970 deel uitmaakte van een links-revolutionaire groep. Daarin poogde ik het primaat van de vredeskwestie te doen aanvaarden, maar weinig of geen van mijn standpunten van oorlogstegenstander of wereldfederalist vonden gehoor. Pas tien jaar later, ten tijde van de geplande plaatsing van nieuwe Amerikaanse euroraketten, kon men in de woordkeus van marxistische bewegingen voor een stuk onze vroegere standpunten erkennen. Thans, in 1993, lees ik in een boekje van Tondeur en Vercammen, namelijk "De hoop doen herleven", een passage zoals : "(...) de volledige ontwapening is een van de sleutelmanieren om onze planeet te redden". Die zin wordt gevolgd door : "De nationale staten vergrendelen het uitzicht op een echte wereldregering, die nochtans onmisbaar is." Alias, de noodzaak om tot algemene ontwapening te komen houdt de noodzaak van een wereldfederatie en een wereldregering in : precies die gedachte lieten we horen in de beweging waartoe Vercammen en Tondeur behoren, maar ze werd toen met goedmoedige spot weggevaagd.

Overigens -dat zij hier ook even vermeld- voelde ik me ten tijde van de antirakettenbeweging erg onbehaaglijk. Ik wist immers dat de Moskovische propaganda-apparaten er een initiatiefnemende en manipulerende rol in speelden. Bovendien kreeg een en ander het allure van een ongunstige, dwingerige massapolarisatie. Men "moest" zich onvoorwaardelijk achter de rakettenbeweging scharen of men zag zich gedoodverfd als behorend tot het andere kamp, zo niet als een lauw stuk boter noch vis.

Afgezonderd en in de greep van mijn kwellende kwalen, sloeg ik de dingen gade met gevoelens van onmacht en malaise. Af en toe, in een nieuwsbriefje van het Register van Wereldburgers, trachtte ik te wijzen op de ongunstige aspecten van de massale antirakettenbeweging. Zo bleef ik, ondanks alles, ergens toch trouw aan mijn hachelijke plicht van oorlogstegenstander om weerstand te bieden aan de groots opgezette "vredescampagnes" van de Moskovische bewapeningskampioenen.

Het geschreven woord

Over wat ik zelf schreef -toch heel wat duizenden bladzijden- doe ik hier liever het zwijgen toe. Men vindt er wel reeds op deze webstek iets over.

Las ik zelf veel? Ik geloof dat men dit eerder ontkennend moet beantwoorden. Van hetgeen ik in op mijn veertien jaar had gelezen, herinner ik me bijvoorbeeld De Kleine Johannes van Frederik Van Eeden, Plato's apologetica, Les quatre Evangiles en un seul of de Nederlandse

vertalingen van de evangelies van Pater Poukens, tevens gebeden uit het katholieke missaal. Iets later las ik bijvoorbeeld ook Sirius en Siderius van Van Eeden, La pierre philosophale van Larsen, La vingt-cinquième heure van Virgil Gheorgiu, J'ai choisi la liberté van Kravchenko, Le Bal des Maudits van ? (een Amerikaans schrijver), Tant qu'il y aura des hommes, van Maxence Van der Meersch.

Toen eind 1957 de ramp van mijn leven toesloeg, toen ik namelijk getroffen raakte door de algemene ineenstorting van de gezondheid, stortte ook mijn leesvermogen goeddeels in. Toch las ik in die tijd bijvoorbeeld India en het Oude Boeddhisme van Giuseppe De Lorenzo, een hele ontdekking. In 1958 kwam daar het Dhammapada in de onuitgegeven vertaling van Adriaan Peel bij, een werkje dat deel uitmaakt van de boeddhistische canon in het Pali, een taal verwant aan het Sanskriet. Enkele weken later begon ik ook te lezen in Eugen Neumanns Duitse vertalingen van sutta's, van toespraken uit de genoemde canon.

Van toen af ging het boeddhisme me boeien, wat ook geldt voor het taoïstische, advaitavedantische, christelijke, soefistische of niet-confessionele mystieke patrimonium. Toch bleef het aantal teksten dat ik er in de loop van vijfendertig jaar van las (vijfendertig : in 1993) zeer gering. Ik vernoem aforismen van Nagarjuna, enkele Oepanisjaden, boeken van Watts en Suzuki, de Tao-te-King van Laotsé, bloemlezingen van Tsjuang-tsé, het Diadeem van Wijsheid van Sjangkara, de Kyogioshinso van Shinran, brieven van Hakuin, gedichtjes van Basho en volgelingen, enkele gedichten van Hadewijch II, sommige preken van Eckhart, hier en daar een passage uit Ruusbroec, de Cherubinische Wandersmann van Angelus Silesius, toespraken van Ramaskrishna en van Vivekananda, de Mahapranaparamitashastra in de vertaling van Etienne /Lamotte, de Lankavatarasutra in de vertaling van Susuki, de Sutra van Wei-Lang of Hui-Nêng (in de Engelse vertaling van Won Mou-Lam en de Franse van Lucien Houlné), een aantal citaten van Soefis in de vertaling van De Vithray. Als moderneren kan ik Krishnamurti en de dichter Erik van Ruysbeeck vernoemen.

Pas toen ik negenentwintig jaren telde, ontdekte ik echt Multatuli. Na Van Eeden sprak misschien geen Nederlands schrijvende auteur me meer aan dan hij, maar ik las ook andere schrijvers van bij ons met minder of meer genoeg. Ik denk bijvoorbeeld aan : Hadewijch, Ruusbroec, Abel spel (Lanceloet), Marieken van Nieuweghen, Bredero, Conscience, Hildebrandt, Buysse, Couperus, van Schendel, Streuvels, Van de Woestijne, Timmermans, Teirlinck, Claes, Brulez, Slauerhoff, Roelandt, De Hartog, Mussche, Elsshot, Marnix Gijsen, Walschap, Blaman, Vestdijk, Van Hoogenbemt, De Medts, De Corte, Boon Bomans, Hella Haasse, Lampo, Van Aken, De Vries, Dams, Carlier, Van de Loo, Ruyslinck, Van Ruysbeke, Jos Gijsen, Van Kerkhove, Geeraerts, Wolkers, Mulish, Vinkenoog, Daisne, De Wispelaere, Weverbergh, De Pauw, Van het Reve, Hermans, Schouwenaars, Vos, Claus, Michiels, Leroux (Zuid-Afrika), Campert, Frenkel(?) Frank, Gilliams, Koeck, Van den Broeck, Mireille Cottenjé, Kris Yperman, Brouwers, Raes, Rulof, Yvonne De Man, Van Hemeldonck, Paul De Vree, Freddy De Vree, Alstein, Plehier, Van Paemel, Van den Dis, Hemmerechts, Bernlef, Slee, Van der Meer, Brusselmans, Grunberg, Huizinga en Geyl (geschiedenis), Van Rooy (essays) + gedichten van bijvoorbeeld Van Maerlandt, Van Veldeke, Anna Bijns, Bilderdijk, De Genestet, Van Langendock, Grauls, Minne, Van Herrewegen, Van Wilderode, Albe, Nahon, Marsman, Gezelle, Bloem, Gorter, Perk, Henriette Holst-Van der Schalck, Peleman, Jonckheere, Hélène Swarth, Van de Woestijne, Van Nijlen, Engelman, Leroy, Lasoen, Deelder, Komrij, Wap, Graftdijk, Louw (Zuid-Afrika), Visscher (Zuid-Afrika), Elisabeth Eybers (Zuid-Afrika)...

Sinds het eind van de jaren vijftig las ik nogal Kafka. Dat duurde zo'n tien jaar. Voorts kwamen ook bijvoorbeeld aan bod : Montesquieu, Voltaire, Leopardi, Daudet, Balzac, Zola,

Baudelaire, Gide, Loti, Dostoiefski, Malraux, Camus, Sartre, Proust, Maurois, Mauriac, Simenon, Montherlant, Tolstoi, Lévi (Bernard-H.), Marcus Aurelius, Augustinus, Cesar, Plato, fragmenten van vóórsokratische Griekse denkers, Epictetus, Lucretius, Seneca, Erasmus. Niet eerder dan in 1973, toen ik vierendertig jaar telde, las ik Die Leiden des jungen Werthers van Goethe, en pas een jaar later raakte ik allengs gefascineerd door Chateaubriand. Die bleef ik in de loop van de volgende jaren vaak lezen. Door hem ontdekte ik Les Rêveries du promeneur solitaire van Rousseau. Zo kwam ik ertoe die laatste auteur stelselmatig te gaan lezen. Hij bleef me verscheidene jaren boeien, vanwege zijn stijl en zijn persoon, niet echt door zijn wijsgerige gedachten.

Overigens bleef ook het Westers filosofisch patrimonium ergens altijd aanwezig in mijn leven. Een mijlpaal vormde voor mij onder andere het lezen, begin 1960, van De Geschiedenis van de Wijsbegeerte van Hans-Joachim Störig. Toch spreken slechts een beperkt aantal filosofen me aan. Bijzonder op prijs stelde ik de gedachte van **Scotus Erigena dat het wezen van God het ongeschapene niet-scheppende is of die van Nicolaus Cusanus dat Zijn essentie als de *oppositorum coincidentia* (het samenvallen van de tegendelen) dient te worden opgevat. Verder trof me de opvatting van Berkeley dat “esse est percipi” (zijn is waargenomen-worden) of die van Schopenhauer dat de “wereld mijn voorstelling is”, welke ik identificeer met die van mezelf dat alles betrekkelijk is.**

Voorts volgde ik bijvoorbeeld avondleergangen over moderne wijsbegeerte, maar ik kwam er nooit toe stelselmatig werken van filosofen te lezen. Vooral Schopenhauer vormde daarop een uitzondering. Hem las ik steeds weer, vooral tussen 1965 en 1975.

Sinds 1959 las ik soms ook stukken uit Kant. Deze wijsgeer leert dat men op kentheoretisch verantwoorde gronden niets kan uitzeggen over het bestaan van God, onsterfelijkheid, vrijheid of een transcendente fundering van de ethische beginselen. Beweringen over deze onderwerpen zouden werkelijkheden *op zich* willen opvatten, wat ons kennisapparaat niet vermag te doen. **Ikzelf echter erken in het *opzich*, d.i. in het niet-betrekkelijke in mijn specifieke taal, juist datgene wat men bijvoorbeeld God kan noemen en ook het ongeborene of doodloze (onsterfelijkheid), alsmede vrijheid (aangezien het *opzich* of het niet-betrekkelijke per definitie door niets wordt bepaald). Ons heil ligt dan in de onverbreekelijke niet-tweeheid van ons betrekkelijke (fenomenale) wezen met het niet-betrekkelijke (het *opzich*). Lees daarover op deze webstek ook de *Introduction tot Quelques textes de méditation*.**

Vrijheid, zoals hierboven opgevat, kan men de mystieke vrijheid noemen. Zij is onafhankelijk van elk concreet doen en laten. Maar wat is vrijheid in de concreetheid van het handelen? Ik zou zeggen : het vermogen om *heilzaam* te handelen. Daarbij is handelen in overeenstemming met het besef van de niet-tweeheid van het betrekkelijke en het niet-betrekkelijke¹ de belangrijkste en eigenlijk enig belangrijke vorm van heilzaam handelen.

Op te merken valt nog, dat in de optiek van de genoemde niet-tweeheid, er uiteraard geen hiervoor- of hiernamaals bestaat. Stelt men zich evenwel op het standpunt van ons betrekkelijk wezen, dan is er leven vóór de geboorte en na de dood. Kant en Schopenhauer hielden het voor onmogelijk dat te weten of daaromtrent iets uit te zeggen, omdat ze ervan uitgingen dat in uitspraken erover het uitgesprokene *op zich* wil zijn. Dit is echter geenszins

¹ Men kan hier ook spreken van : handelen in overeenstemming met het besef van onze goddelijke of boeddhische aard of de goddelijke en boeddhische aard der dingen.

het geval. Onze kringloop doorheen geboorte en dood is fenomenaal, betrekkelijk. De voorstelling dat hij op zich zou zijn, behoort tot wat ik *betekenisloze* denkbeelden noem.

Het heimwee naar poëzie van de prille adolescentie ging tevens gepaard met een gefascineerd gevoel voor toneel. Toch kende ik vrijwel geen toneel, ik las er ook geen. Mijn herinneringen op dat stuk vallen dan ook mager uit. Heel indrukwekkend vond ik bijvoorbeeld, in 1952, een opvoering in open lucht op de Grote Markt te Antwerpen van... Marieke van Nieuweghen. Hetzelfde geldt voor een toneelstuk over Anna Frank dat ik in 1957 zag opvoeren. Zelf speelde ik alleen mee in... kampvuurnummertjes en zo. Ik kreeg de reputatie dat ik daarbij nogal wat verbeelding aan de dag kon leggen, en in 1952 mocht ik eens een reeks stukjes bedenken en "regisseren" ter gelegenheid van een jubileum van de Welpengroep waartoe ik had behoord. Daar bleef het echter bij. Tussen mijn dertien en zestien toonde ik me wel ook goed in voordragen, maar sinds mijn achttien raakten mijn stem en spraakvermogen in beslissende mate verzwakt en ontregeld toen de verwoestende, alles doordringende vermoeidheid mij trof.

Ook van theaterbezoek en zelfs van bioscoopbezoek kwam vrijwel niets terecht in mijn adolescentiejaren en, in mijn specifiek solitairslot, bleef dat zo voor de rest van mijn leven. Tot de toneelschrijvers die ik toch nog kan noemen behoren : Shakespeare, Molière, Goldoni, Cocteau (*Les parents terribles*), Sartre (*Huis clos*), Lope de Vega (*Fuenteovejuna*), Tsjechov (*De Meeuw* enz.), Wilde (*Salomé*), Shaw (o.a. *Joan of Arc*), Ibsen, Strindberg, Sofokles (*Oedipus*), Ionesco (*Le rhinocéros*, *La Leçon*), Pirandello, Van Eeden, Hensen, Multatuli (*Vorstenschool*), Claus, Beckett (*Wachten op Godot*). Als cineasten kan ik altijd Bergmann, Buñuel, Eisenstein, Chaplin, Welles, Fassbinder, Delvaux vermelden.

Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig las ik eveneens boeken van/over paragnosten of "esoterische" stromingen. Dit kan ik zo zeggen, maar ik moet daaraan toevoegen dat ik er nooit werkelijk toe kwam me in te leven in de moeilijke kosmologie van Antroposofen, Rozenkruizers en Theosofen. Toch kan ik in deze paragraaf werken van Max Heindel en Rudolf Steiner vermelden. Verder ook boeken die specifiek handelen over leven na dit leven. Ik vermeld er enkele :

- Spiritisme, van prof. Ten Haeff, Leopold
- Leven na dit Leven, R.Moody, Strengnolt
- Gedachten over Leven na dit Leven, R. Moody, Strengnolt
- Helderziendheid in Ruimte en Tijd, Gijsbert Van der Zeeuw, De Driehoek
- Over Leven en Dood, *een Verslag van Ooggetuigen* (ondertitel zeer belangrijk om verwarring met een ander boek van deze auteur te voorkomen), Wim Gijsen, Ankh-Hermes
- Boodschap van Licht, Helen Greaves, De Ster
- Doodgaan is meer gaan Leven, Sun Van Meyel, Servire
- Zij die terugkeerden uit de Dood, Jozef Rulof, Stichting geestelijk en wetenschappelijk Genootschap
- De Kringloop der Ziel, Jozef Rulof, idem

- Bijna dood, Anja Opdebeeck, Lannoo
- Tussen twee Levens, Whitton en Fisher, Kosmos
- Les secrets de l'aura, T. Lobsang Rampa, Editions J'ai lu
- Nos vies antérieures, Grant & Kelsey, idem
- Vivons-nous plus d'une vie ?, Jeffrey Yverson, idem.
- 1) Les maisons hantées
- 2) La mort et son mystère
- 3) Après la mort : trilogie van Camille Flammarion, idem
- La vie posthume, Charles Lancelin, Henri Durville
- Auch Du lebst ewig, Bernard Jakoby, Langen Müller
- Das Leben danach, id. (ook prangend actueel door het hoofdstuk over orgaantransplantatie)
- Warum wir hier sind, E.Kübler-Ross, Silberschnur
- Über den Tod und das Leben danach, idem
- Im Angesicht des Lichts, Kenneth Ring, Ariston
- Das grosse Karmabuch, Trutz Hardo, von Buttlar

Vanwege mijn belangstelling voor het Europese kunstpatrimonium las ik af en toe, vooral in de jaren zeventig, nogal wat boeken, brochures en heel wat folders over steden, kerken, stadhuizen, prinsenhoven, begijnhoven, abdijen, kastelen... Uiteraard kwamen daarbij ook de schilder-, beeldhouw-, glasramen- en miniatuurkunst aan bod, maar zonder dat dit uitgroeide tot grondige kunsthistorische studies. Overigens trok ook natuurschoon me altijd aan, inclusief in aangelegde tuinen en domeinen, en het leven van planten boeide me, maar wat ik op dit gebied kon studeren bleef gering. Ook raakte het geleerde spoedig vergeten.

Las ik veel over de kwestie van oorlog en vrede of over andere grote maatschappelijke problemen van onze tijd? Wat me nog het meest bijbleef waren boeken of kortere teksten van bijvoorbeeld Lanza del Vasto of Gandhi. Tevens kan ik boeken vermelden zoals Over Oorlog en Vrede van Röling, Anatomie de la Paix van Reeves, Wapens groeien niet aan bomen van Heirman, The Abolition of War van Max Habicht + veel artikels, bijvoorbeeld van Jean Van Lierde.

Ik herinner me verder nog met hoeveel belangstelling ik in 1964, toen ik reeds vijfentwintig jaar telde, het Communistisch Manifest van Marx en Engels las; of nog het essay van Lenin over het wezen van der staat, alsmede de verhandeling van Marx over loon, prijs en winst. Maar ook het lezen van marxistische of anderszins sociaal-ideologische literatuur bleef me, ondanks mijn bewogen belangstelling voor het onderwerp, niet echt bij als een belangrijke gebeurtenis in mijn leven. Het meest sloegen soms beginselverklaringen of manifesten in, zoals het Programma van Quaregnon, of nog een reeks beginselverklaringen (uit 1957) van de Pacifistisch-Socialistische Partij en ook een ontwerp van Manifest dat de Katholieke Werkliedenbond in 1963/4 opstelde en verspreidde. In de loop van de laatste jaren (vóór

1993!) voelde ik me verder geboeid door bijvoorbeeld *Wir haben sie so geliebt*, die *Revolution*, van Cohn-Bendit, *Waarom valt Ikarus?* van De Brouwere of hoofdstukken van Debray over zijn guerrillerotijd.

Ik kreeg verder, in de loop van tientallen jaren en vooral in de jaren zestig, een indrukwekkende hoeveelheid tijdschriften en brochures toegestuurd. Die kwamen niet alleen van bewegingen van oorlogstegenstanders en wereldfederalisten maar ook van allerlei andere sociaal-ideologisch geëngageerde groepen. Wat ik daarvan las? Niet zo heel veel, vrees ik. En toen ik in op 't eind de jaren zeventig, en dan weer op 't eind van de jaren negentig, wegens plaatsgebrek een grote stapel of een kleine goudmijn aan tijdschriften wegdeed, kreeg ik het gevoel dat ik me tegenover al dat werk van gemotiveerde mensen heel ondankbaar had (moeten) gedragen.

Zelfs na al wat ik wegdeed, bewaar ik boeken, brochures, tijdschriften, drukwerken, verslagen, brieven, muziekplaten, en fotoalbums in niet minder dan vijf, zelfs zes vertrekken. Dat is historisch zo gegroeid en betekent een probleem voor een lijdende gepensioneerde (= toevoegsel van 2011) die van een klein inkomen leeft en die al de nog niet weggedane papieren zou willen bijhouden totdat hij naar de overkant van de sluier vertrekt.

Nota van 2011 :

Over wat ik na 1993 nog las, doe ik goeddeels liever het zwijgen toe, om deze aantekeningen niet al te lang te maken. Ik vermeld toch even dat ik in 2005 eindelijk *on line* raakte. Dit bracht mee dat er zowat vijftigduizend e-mails op mijn Windows Mail staan, ook vele duizenden pagina's in Documenten en dat ik ongeveer vijftienduizend pagina's afdrukte : weer kasten vol ordners... Een en ander houdt vooral verband met misdaden tegen de menselijkheid begaan met een geheel van tegen personen gerichte stralingswapens. Hierover berichtte ik elders op deze webstek.

Van de boeken die ik de laatste jaren las en heel belangrijk vond, vermeld ik voorts toch even:

Bewusstseinskontrolle, Heiner Gehring

Mind Control World Control, Jim Keith

Der Schatten des Dalai Lama, V. en V. Trimondi

Armageddon, Leo DeGard

Prophezeiungen...(Apokalypse und ein neuer Anfang), Fabio de Araujo

Die Lüge der Klimakatastrophe, Hartmut Bachmann

Foto's nemen

Ook om gezondheidsredenen, kwam ik er in mijn leven nooit toe echt fotografie te studeren. Toch nam ik veel foto's in 1974, op 't eind van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig, enkele eveneens in latere jaren. Ongeveer vierduizend stuks beschouwde ik als niet helemaal mislukt en plakte ik in vijfenveertig albums. Misschien zet ik er later enkele op deze webstek.

Muziek

Over het heimwee naar actieve muziekbeoefening doe ik hier liever het zwijgen toe. Elders op deze stek vindt men een lijst van de toonkunstenaars die me aanspraken. Ik voel met Schopenhauer mee waar hij de muziek “die herrlichste aller schönen Künste” noemt.

Het plastisch patrimonium en natuurschoon

Zoals ik elke dag een tijd specifiek aan meditatie zou kunnen wijden, zo zou ik me ook zeer geregeld tijdens wandelingen kunnen verheugen over natuurschoon en plastische kunst, om nadien nog een poos naar muziek als naar het meest wezenlijke te luisteren. Door de onverbiddelijk martelende aanwezigheid van een aantal symptomen kan dat sedert decennia slechts af en toe.

In die omstandigheden kwam ik er ook niet meer toe andere dan korte avondleergangen van kunstgeschiedenis te volgen. Ook cursussen van stadsgids of van natuurgids kon ik niet meer volgen. Toch behield ik, achter de moordende aanwezigheid van mijn kwellingen, in beginsel een helder en harmonisch gevoel voor wat ik de eeuwige dingen in de natuur en het kunstpatrimonium zou noemen.

Als ik dat laatste vernoem, bedoel ik grotendeels het artistieke erfgoed in Europa. Zeker is dat zo waar het om bouwkunst gaat. India, China, Japan en andere landen van het Verre Oosten liggen nogal ver verwijderd van mijn blikveld. Arabische architectuur spreekt me meer aan, geloof ik, maar ik zag er vrijwel alleen op foto. Ook Egyptische, Griekse, Helleense of Romeinse gebouwen behoren niet tot wat men echt te zien krijgt, enkele uitzonderingen daargelaten.

Voor de Europese architectuur ligt dat anders, vanaf de tijd van de Romaanse stijl toch. De sfeer van die laatste trekt me zeker aan, maar ik beken graag dat de gotiek voor mij een onovertroffen hoogtepunt in het Westen blijft, wat in zekere mate ook geldt voor Renaissance en Barok. Het bezoek aan kathedralen zoals die van Reims, Chartres, Amiens, Saint-Denis of Keulen (het koor), waartoe ik pas in de tweede helft van de jaren zeventig kwam, betekende voor mij een hele gebeurtenis in mijn leven. In België kan ik onder andere vernoemen : Sintergoedele in Brussel, Sint-Gumarus in Lier, het koor van Sint-Rombauts in Mechelen of van Sint-Pieters in Leuven, de grandioze toren van de Antwerpse kathedraal, de vreemd fascinerende toren van de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk, de Zavelkerk in Brussel, of nog in die stad : de Kapellekerk, het Sint-Niklaaskerkje, de sober-feestelijke barok van Sint-Maria van de Goede-Bijstand, het sfeervolle Finistaerrakerkje, de Begijnhofkerk.

Verder kwam ik graag in Sint-Jakobs, Sint-Paulus, Sint-Andries en Sint-Carolus te Antwerpen. Ik maakte nog de tijd mee dat je daar in volkomen teruggetrokkenheid tussen al die barokke kunstschaten kon rondwaren. Heel vaak trouwens bevond ik me verrassend alleen tijdens mijn pelgrimstochten in de wereld van het Europese patrimonium. Niet alleen “in het diepst van mijn bossen of domeinen,” of op kerkhoven, zoals dat van Laken, ook op veel plaatsen in “mijn goede steden” liep ik dikwijls rijkelijk alleen : in zowat alle begijnhoven in den lande, op binnenkoeren van prinsenhoven zoals dat van Mechelen, Luik, Brussel (= het Museumplein) of Antwerpen (= het Hof van Liere), of nog op de binnenkoeren van de Oude Beurs, het Plantinhuis en het hotel Draecke te Antwerpen (op die van het Rubenshuis bespeurt men altijd wel enkele Japanners of Amerikanen). Ook langs de reien in Brugge zwierf ik soms vrijwel alleen rond, d.i. op meer dan één kilometer van het eigenlijke toeristische centrum.

Ik stond zelfs eens bijna een uur in volle verlatenheid te mediteren bij de portalen van de kathedraal te Reims. Dat geschiedde op een avond in december 1978, toen het min tien gra-

den vroom en geen levende ziel zich buiten waagde. Wat ik daar aanschouwde, waren overigens niet alleen de verlichte portalen of het verlichte gebouw, maar ook de beeldhouwwerken. Gotische beeldhouwkunst zoals aan de kathedralen van Chartres, Amiens, (o.a. "le Beau Dieu") en Reims lieten bij mij een onuitwisbare indruk van onuitsprekelijke schoonheid en zieleadel. Bij ons blijft nagenoeg niets gelijkaardigs bewaard : er staan vrijwel geen oorspronkelijke gotische beelden meer in onze portalen.

Typisch voor bij ons zijn dan wel de prachtige laatgotische stadhuizen, o.a. Brussel, Leuven, Brugge, Oudenaarde. De Renaissance komt fraai te voorschijn in het stadhuis van Antwerpen, maar in de regel gaat het in ons land als 't ware meteen van gotiek naar barok. Reeds in het begin van de zestiende eeuw kondigt de Renaissance zich wel aan, zoals in de gevels van het gotische prinsenhof te Mechelen of zelfs aan de torenspits van de kathedraal te Antwerpen, waar de fialen worden bekroond door Renaissanceachtige fakkels in plaats van gotische spitstorentjes met kruisbloemen. Toch bloeide in die eeuw vooral nog de laatgotiek. Ik denk aan het Hof van Busleyden in Mechelen, het Hof van Liere in Antwerpen, de Nieuwe Beurs aldaar, die op 't eind van de negentiende eeuw afbrandde en toen werd heropgebouwd, de Sint-Jakobskerk in die stad, het Prinsbisschoppelijke Paleis te Luik (waar overigens ook een achttiende-eeuwse gevel voorstaat en waarvan delen in neostijl werden bijgebouwd, het Guuthusepaleis en de Poortersloge in Brugge, huizen in Brugge, verder nog kerken zoals de fraaie Zavelkerk in Brussel, Sint-Jan en Sint Maria over de Dijle in Mechelen. Dan volgt een stilte, waarna meteen het barokke feest van stapel loopt. In de kerkbouw van bij ons verschijnen dan bijvoorbeeld Sint-Michiels in Leuven of Sint-Carolus te Antwerpen, welke laatste na een zware brand in 1718 veel van haar marmeren rijkelijkheid verloor.

Sta ik veel stil bij wat ten onzent te aanschouwen valt? Geschiedt dit uit een soort kunstminnende vaderlandsliefde? Niet zodanig, meen ik, want die zou zich dan, krachtens de waarheid van het patrimonium, ook over heel Europa moeten uitstrekken. Veeleer komt het omdat ik sinds decennia haast nooit meer buiten de Benelux raakte. Daarom repte ik tot dusver met geen woord over Italië. Ik geloof dat dit land het rijkste kunstpatrimonium van Europa bezit, maar sinds een vluchtige rondreis in 1971 kwam ik er nooit meer.

Zeg ik niet ook opvallend weinig over Nederland? In de jaren zeventig, als de gezondheid het ook maar even toeliet, spoorde ik nog af en toe naar Amsterdam of naar steden op de lijn Antwerpen-Amsterdam : Dordrecht, Rotterdam, Delft, Den Haag, Leiden, Haarlem – maar in de regel zal ik eerder gebouwen uit de Zuidelijke dan uit de Noordelijke Nederlanden vernoemen. Delft vind ik overigens een fraai stadje, en vermelden kan ik ook de typische kathedraal van Haarlem, of natuurlijk zeventiende- en achttiende-eeuwse huizen in Amsterdam en andere steden. Ook 's Hertogenbosch, Bergen-op-Zoom en Breda kwamen aangenaam op mij over, maar bij het uitspreken van voorkeuren, kom ik natuurlijkerwijs in andere steden van het historische Brabant terecht. De Grote Markt van Brussel, voor mij zowat het hart van het land waar ik thuishoor, ligt nu eenmaal niet in Noord-Brabant of in Noord-Nederland.

Dat laatste kende overigens niet de barokke bloei van bij ons. En dat ik me innig verbonden voel met de Romaanse en gotische tijd, neemt niet weg dat ik me ook in de wereld van de barok als een vis in 't water voel. Ook clacissisme en rococo, de hele sfeer van de achttiende eeuw, gaat in mijn snaren, bijvoorbeeld de hofwijk te Brussel, het stadhuis van Lier, het gewezen Koninklijk Paleis in Antwerpen, kastelen rond die stad zoals dat van Boeckenberg of dat van Zorgvliet, "Palais" in Wenen, het Schloss Belvédère aldaar, het Grand en het Petit Trianon in Versailles, het Winterpaleis en het Zomerpaleis in Sint-Petersburg (Ook het

Franse zeventiende-eeuwse classicisme spreekt me wel aan : bijvoorbeeld het kasteel van Versailles of delen van het Louvre, waar dan wel de Cour Carré in Renaissancestijl de fraaiste indruk nalaat.)

Bij de neostijlen van de negentiende eeuw ligt dat anders. Ze halen niet wat ze willen verwezenlijken. Vooral de kerkbouw in neostijlen valt zielloos uit. Vernoemen kan ik toch bijvoorbeeld de (essentieel) neoromaanse kerk van Sint-Maria in Schaarbeek en de neogotische kerk van Laken of de Votivkirche in Wenen. Misschien bevallen me ergens ook wel de torens van Sint-Joris in Antwerpen... In de burgerlijke bouwkunst sloeg de rampspoed minder fataal toe. Zo vind ik in Antwerpen een en ander uit de negentiende of de late negentiende eeuw nog zo kwaad niet : huizen in de Leysstraat (= een rijk ensemble), Nationale Bank, Beursgebouw, Museum voor Schone Kunsten, Loodswezen, pakhuizen in de oude havenwijk, Centraal Station, oude Koninklijke Nederlandse Schouwburg. Evenzo het ensemble neogebouwen op de Ring in Wenen komt indrukwekkend over, zij het ook indrukwekkend bedenkelijk. Hetzelfde geldt voor het Justitiepalais in Brussel en de Houses of Parliament in London. Niet of niet in vergelijkbare mate geldt het voor fin-de-siècle huizen in neostijlen. Die komen veelal weldoend over, zij het dat ze in een soort goedmoedige onechtheid baden. Ook huizen in Jugendstil of Art-Nouveau komen prettig over in hun fantasievolle elegantie en verfijning. Toch dragen ze een soort tragische 'douceur de vivre avant la barbarie' in zich. Misschien onderkent men er soms ook, toch in de interieurkunst, een kiem in van *vermonstering* van de vormen die de twintigste eeuw aankondigt.

Met de eerste wereldoorlog, met "la sale guerre", waartegen de romantische neotijd goeddeels te pletter liep, begint naar mijn gevoel ons tijdperk. Van die heel nieuwe era, ook in de bouwkunst, houd ik verwarde, soms heel deprimerende indrukken over. Ik herinner me bijvoorbeeld hoe ik op een zondagnamiddag, in 1977, liep te griezelen in de beklemmende leegte van de moderne wijk achter de Saint-Paul's Cathedral in London, hoe in Amiens een soort miserabel wolkenkrabbertje aandeed in vergelijking met de kathedraal... Toch vielen niet alle indrukken negatief uit. Zo is, naar mijn gevoel, de administratieve city in Brussel niet gespeend van artistieke of esthetische zin.

Bouwkunst van vóór de Romaanse tijd kan men slechts zelden in 't echt zien. Dat ligt anders voor wat de beeldhouwkunst aangaat. Toch bezitten de musea in de Benelux niet zo veel uit de Grieks-Romeinse of Gallo-Romeinse oudheid. In het oudheidkundig museum te Leiden vindt men wel veel Griekse vazen met afbeeldingen, maar die spreken me niet zo erg aan. De impressies van Griekse, Hellenistische en Romeinse beeldhouwkunst die ik overhield kwamen dan ook vooral via foto's in boeken of via enkele documentaires. Voor oud-Egyptische beeldhouwkunst ligt dat enigszins anders : van de onvergelykelijke schoonheid ervan kan men ook in de genoemde musea indrukken opdoen.

Dat ligt weer anders voor het sculpturaal patrimonium uit alle landen van het Verre Oosten. Mede daarom, vermoed ik, bleven mijn indrukken ervan kwantitatief extreem beperkt. Wel herinner ik me bijvoorbeeld een boddhisattvafiguur uit het Brussels oudheidkundig museum, die op heel expressieve wijze een grote spirituele boodschap brengt. Verder bezocht ik, toen de gezondheid het nog even nipt toeliet, het Museum für Ostasiatische Kunst in Keulen en het Musée Guimet in Parijs, in welk laatste veel uit de landen van Indochina afkomstig is. Vooral in het British Museum echter, tijdens één enkel bezoek in 1977, ontwaarde ik heel mooie beelden van Maitreyaboedha of van de boddhisattva Avalokiteshvara, welke met uiterste zachtheid en verfijning grenzeloze barmhartigheid of liefde uitstralen.

Daarmee heb ik, voor wat het Verre Oosten aangaat, haast alle plaatsen vermeld waar ik, anders dan in boeken of documentaires, kunst van daarginds zag (tenzij men daartoe ook enkele stukken rekent in het Etnografisch Museum in Antwerpen of enkele sculpturen uit Indonesia in het Museum voor Oude Kunst in Amsterdam). Ook wat via fotografie naar me toekwam, bleef heel beperkt in aantal, maar drukt daarom niet minder het wezenlijke uit. Zo prijken, op mijn kamer in het huis van mijn overleden ouders, sinds de jaren zestig twee foto's uit een boek van boeddha's of bodhisattva's – dat laatste weet ik niet, want het betreffende werk is in 't Japans. De ene drukt heel goed de heldere vrede boven alle begrip van prajna, zeg van inzicht in het ineffabile uit. In de extatisch-tedere en innige uitdrukking van de ander ligt de klemtoon meer op maitri en karuna, op alomvattende en onvoorwaardelijke barmhartigheid en liefde.

Verder kan ik nog een soort miniatuur (?) of schets (?) of tekening vermelden van Milarepa, een Tibetaans-boeddhistisch *verlichte* uit de elfde eeuw, die evenzo op onzegbaar verfijnde en zachtzinnige wijze datgene in zich draagt wat men naar mijn gevoel zowel *agapê* als *maitri* en *karuna* kan noemen.

Ook andere tekeningen of schilderijen uit het Verre Oosten spraken me soms aan. Sommige Chinese landschapsschilderijen laten een verkwikkende indruk van verheugde verstillings na. In eigen continent raakte ik soms wel gefascineerd door Romeinse of vroegchristelijke fresco's. Uit latere eeuwen herinner ik me sommige heel mooie en ontroerende ivoorbeeldjes of heel pittoreske Romaanse sculptuurtjes (bijvoorbeeld aan de doopvont in Sint-Bartholomeus te Luik). Verder liet de wereld van miniaturen een impressie van grote schoonheid na. Daarbij geef ik klaarblijkelijk de voorkeur aan Europese miniaturen boven Indiase of Arabische. Overigens komen boekverluchtingen uit alle eeuwen aantrekkelijk over, maar de oververfijnde vijftiende eeuw vormt misschien wel een hoogtepunt. Hier te lande trekken bijvoorbeeld de Gebroeders van Limburg me aan.

De vijftiende eeuw, bij ons de heel fascinerende Bourgondische tijd, boeit me ook door haar schilders, de zogenoemde *Vlaamse Primitieven* : Van Eyck, Van der Weyden, Van der Goes, Memlinc, Bouts laten een heel grote boodschap achter in iemands wezen. De barmhartige Van der Weyden en de meer dramatische Van der Goes doen dat misschien het meest.

In de beginnende zestiende eeuw fascineren me Bosch en, op een andere manier, ook Dürer en Matsijs. Als beeldhouwwerk uit die tijd kan ik misschien sommige sculpturen van Michel Angelo vermelden, of nog, in ons land, de ligbeelden van Isabella van Bourbon en van haar dochter Maria van Bourgondië. Dan komt de tijd van Brueghel, met zijn sombere, tragische kijk op de verdwazing en ellende van onze soort, met zijn harmonisch, helder landschapsgevoel ook.

Voor de baroktijd valt me Caravaggio te binnen, maar zoals voor de Renaissancetijd, bestaat er een hele reeks Italiaanse schilders en beeldhouwers die me aanspreken. Van de zes grote schilders in Zuid en Noord, trekt misschien Frans Hals me het meest aan, maar dat schommelt nogal. Ook Antoon Van Dijck is een toegankelijk genie, wat evenzo geldt voor de heel andere Vermeer, terwijl ook Rubens en Rembrandt, elk op zijn heel verschillende manier, een stuk zielenvreugde achterlaten.

Opgewekte verstillings of onbepaalbare vreugde vond ik verder in de rijke wereld van de barokbeeldhouwkunst van bij ons. Ik denk aan de Quellins, aan Willemsens, Van Mildert, Kerrickx, Verbruggen, Van Bauerscheit (in de achttiende eeuw), maar op basis van namen

kan ik geen heel precieze grenzen trekken. Ik ben ook ontzettend veel vergeten van wat ik daarover -vooral in de jaren zeventig- heb gelezen.

Voor de achttiende eeuw vallen me Watteau, Fragonard of Turner te binnen. Naar de negentiende eeuw toe vermoed ik in Goya een diep genie. Samen met el Greco is hij misschien de Spaanse schilder die me het meest fascineerde (als men El Greco tenminste Spaans mag noemen). De classicistische schilders zeggen me niet veel, ook niet de beroemde David, maar van niet weinig romantici houd ik wel. Een speciaal fascinerende figuur is Constantin Meunier. Van de beeldhouwers vind ik bijvoorbeeld werken van de toegankelijke Geefs of Lambeaux van een echte schoonheid. Bij de impressionisten denk ik aan Lenoir, Monet, Claus. Van de expressionisten kan ik Servaes, Wauters, Slabbinck, De Vlaminck vernoemen. Ook schilders als Cézanne, Braque en Matisse mag ik zeker niet onvermeld laten. Alleen, ik liet er zoveel onvermeld. In mijn vluchtigheid vernoemde ik, in de vijftiende eeuw, niet eens begunstigde genieën zoals Fra Angelico of Giotto...

Na de expressionistische periode, al spreken Hartung of Chagall en anderen me toch wel aan, kan ik in de regel niet goed volgen. Het drama van de kunst in onze tijd maakt me vooral heel perplex. Een grondindruk bij mij is dat het om een ingewikkelde, veelzijdige ineenstorting gaat. Zinkt alles voor onbepakt lange tijd weg in onderaardse sferen? Misschien komt er ook een esthetisch-artistiek herstel, een kunst in mensentaal en die de mens in een verlossende verbinding brengt met wat hem transcendeert.

Bij deze enkele flarden moet ik het laten : ik wilde bovenal kort blijven, en zo komt het dat ik zelfs helemaal niets zei over meubelkunst of over de bekoorlijke en soms bovenaards mooie wereld van de glasraamkunst. Evenmin stond ik stil bij fraaie tuinen en domeinen of bij de soms heel grote esthetische verkwikking die van fonteinën uitgaat.

Ontwikkeling op het levensbeschouwelijk-religieuze vlak

Ook daarover zou ik honderden bladzijden kunnen schrijven. Her en der verspreid deed ik dat misschien zelfs! Hier moet ik me beperken tot een paar woorden.

Toen ik op mijn elf of twaalf jaar zat te dromen, in de bus of zo, leefde in mij een soort pantheïstisch levensgevoel, dat ook doordrongen was van gefascineerde barmhartigheid tegenover alles wat leeft. Zeker voelde zich dat niet in strijd met het christelijke geloof. Maar op sommige punten volgde ik natuurlijkerwijs mijn innerlijke overtuiging en niet een of andere leerstelling van de Roomse kerk, in welke omarming ik werd opgevoed. Bijvoorbeeld aanvaardde ik niet de monstrueuze opvatting dat dieren, anders dan de mens met zijn onsterfelijke ziel, bij hun dood voor alle eeuwigheid in het niets terecht komen. Evenmin geloofde ik dat ongedoopte kinderen in alle eeuwigheid geen toegang tot de hemel krijgen.

Met veertien jaar ontdekte ik pas voor goed de evangelies en werd de Christusfiguur (nog) belangrijker in mijn leven. Later ontstonden veel zware twijfels, maar tot mijn achttien/tweëntwintig jaar bleef ik toch in Christus het Licht van de wereld en van mijn wezen zien.

Na de ineenstorting van mijn gezondheid in de herfst van 1957 voelde ik allengs meer en meer dat een specifiek christelijk standpunt voor mij moeilijk houdbaar kon blijven. Toch duurde het nog tot mijn tweeëntwintig, d.i. tot de zomer van 1961, vooraleer ik ophield met pratikeren en me op een uitgesproken niet-confessioneel standpunt stelde.

Onverminderd bleef ik in het religieuze, in datgene wat de mens verbindt met wat hem oneindig overstijgt, onze hele *raison d'être* zien. Ook voelde mijn niet-confessionele opstelling zich in eenklank met mystiek van boeddhistische, advaita-vedantische of taoïstische signatuur.

Ik bleef me evenzo steeds heel verwant voelen met de niet-leerstellige innerlijkheid van het christendom in het algemeen en van het katholicisme in het bijzonder : het Europese kunstpatrimonium, het muzikale en het plastische, speelde daarbij een aanzienlijke rol. Verder vond ik het mystieke wonder ook bij christelijke mystici, zoals Hadewijch II, Eckhart en Angelus Silesius. Dat deed ik tevens bij een aantal mystici uit de mohammedaanse wereld, d.i. bij soefi's. Als een eigentijds, niet-confessioneel mysticus kan ik de voortreffelijke Eric Van Ruysbeeck (geb. 1915) vernoemen.

Samenvatting van het essentiële

Tussen ons betrekkelijk of fenomenaal bewustzijn en het niet-betrekkelijke of het opzich bestond nooit tweeheid.

In het uitspreken van deze niet-tweeheid heffen de componenten ervan zichzelf op.

Ons betrekkelijk bewustzijn kwam nooit tot stand, dus bestonden nooit leed- en schuldvolle waan. Of : er bestond nooit leed- en schuldvolle waan, aangezien ons betrekkelijk bewustzijn nooit tot stand kwam.

Wat ben of doe ik dan? Wat heb ik te zijn of te doen? Waarin vind ik het antwoord op zowel onze drang naar vervulling van leven en liefde als op onze nostalgie naar een uiteindelijke transcendente oplossing? Men kan het niet zeggen, niet denken. Het ontsnapt aan alle weten en aan alle onwetendheid. Ook is het niet iets wat men als een doel kan bereiken en evenmin iets wat men als een verworvenheid kan vasthouden of verliezen.